

Μνήμων

Τόμ. 36, Αρ. 36 (2018)

Μνήμων

ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 2017

EMNE EMNE

doi: [10.12681/mnimon.36983](https://doi.org/10.12681/mnimon.36983)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

EMNE E. (2024). ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 2017. *Μνήμων*, 36(36), 455–477. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36983>

ΧΡΟΝΙΚΟ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
2017-2018

*Πρόεδρος: Ίκαρος Μαντούβαλος,
Αντιπρόεδρος: Φιλίππα Χορόζη, Γραμματέας: Βαγγέλης Σαράφης,
Ταμίας: Αγγελική Χριστοδούλου, Μέλος: Μιχάλης Φέστας*

ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
2017-2018

Λίνα Βεντούρα, Σοφία Ματθαίου, Κατερίνα Δέδε

Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις

Στα γραφεία της ΕΜΝΕ (Ζωσίμου 11) έγιναν από τον Ιανουάριο έως τον Δεκέμβριο του 2017 (Τετάρτες) οι ακόλουθες συναντήσεις:

- 11.1.2017 *Μαριτίνα Λεοντίνη, Μαρία Μάμαλη, Βενετία, ουσιαστικό γένους θηλυκού: Όψεις της γυναικείας παρουσίας στη Γαληνοτάτη και στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*
Συζητήτρια: Ανδρονίκη Διαλέτη
- 25.1.2017 *Στάθης Παυλόπουλος, Το Α' Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων το 1879 στην Αθήνα: χαρτογραφώντας την πορεία προς ένα εμβληματικό γεγονός για το δημόσιο βίο του 19ου αιώνα*
Συζητήτριες: Χριστίνα Κουλούρη, Βάσω Θεοδώρου
- 15.2.2017 *Νίκος Καραπιδάκης, Οι μεσαιωνικές σπουδές σήμερα*
Συζητήτρια: Νικολέτα Γιαντσή
- 8.3.2017 *Θανάσης Γάλλος, Ροβεσπιέρος: Μύθοι και πραγματικότητες*
Συζητητές: Κώστας Γαγανάκης, Άννα Καρακατσούλη

- 22.3.2017 Αντώνης Αντωνίου, *Τουρκία και Τουρκοκύπριοι τη δεκαετία του 1950: Προσλήψεις της ελληνικής Αριστεράς διαμέσου του Κυπριακού*
Συζητητές: Χάρης Αθανασιάδης, Νίκος Χριστοφής
- 5.4.2017 Καίτη Πάπαρη, *Η κόλαση είναι οι Γάλλοι: αστική διάνοηση εναντίον αστικού πνεύματος στον Μεσοπόλεμο*
Συζητητές: Δήμητρα Λαμπροπούλου, Ηλίας Νικολακόπουλος
- 26.4.2017 Dilek Özkan, *Κωνσταντίνος Μουσούρος: ο ρόλος του πρώτου οθωμανού πρέσβη στην Αθήνα (1840-1848)*
Συζητητές: Κατερίνα Γαρδίκια, Παρασκευάς Κονόρτας
- 10.5.2017 Στέφανος Βαμιεδάκης, Γιάννης Γονατίδης, *Διερευνώντας την αρχειακή συνείδηση στην ελληνική κοινωνία: Διαπιστώσεις από τη λειτουργία του Archive Alert*
Συζητητές: Δημήτρης Δημητρόπουλος, Αμαλία Παππά
- 31.5.2017 Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, *Αγροτική πολιτικοποίηση σε Ισπανία και Ελλάδα κατά το πρώτο τρίτο του 20ού αιώνα. Μια συγκριτική ανάλυση της ανάπτυξης, των χαρακτηριστικών και των φορέων της*
Συζητητές: Εύη Καρούζου, Σωκράτης Πετμεζάς
- 7.6.2017 Έκαρος Μαντούβαλος, *Χίλλεια: «Κονήγι μαγισσών» στην οθωνική Αθήνα;*
Συζητητής: Βαγγέλης Καραμανωλάκης
- 11.10.2017 Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1975-2017: Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*
Συζητητές: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Έκαρος Μαντούβαλος
- 1.11.2017 Χαρά Ροβίθη, *Φορείς της μνήμης εν τω γίνεσθαι: ο ασθενής-στρατιώτης στον πόλεμο του '40-'41*
Συζητητές: Κατερίνα Γαρδίκια, Γάσος Σακελλαρόπουλος
- 15.11.2017 Μάγδα Φυτιλή, *«Ποιες μνήμες; Για ποια δημοκρατία;»: μια συγκριμενοποίηση και ιστορικοποίηση των πολιτικών μνήμης σε Ελλάδα, Ισπανία και Αργεντινή*
Συζητήτριες: Μαρία Δαμηλάκου, Δήμητρα Λαμπροπούλου
- 29.11.2017 Σοφία Ματθαίου, *Σχέδια για την ίδρυση «Εταιρείας των εν Γοττίγγη Γραικών» κατά τις παραμονές της Επανάστασης*
Συζητητής: Κώστας Ράπτης

13.12.2017 Αντώνης Αμπούτης, *Αριστοκρατική διακυβέρνηση και εμπάθυση του βρετανικού νεωτερικού κράτους στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα*

Συζητήσεις: Φωτεινή Ντάνου, Αθηνά Συριάτου

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΩΝ-ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ 2017-2018

Βαγγέλης Σαράφης, Μαρία Αρβανίτη, Κατερίνα Δέδε, Κωνσταντίνος Ηροδότου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ίκαρος Μαντούβαλος, Κώστας Μέκκας, Γιάννης Παπακονδύλης, Μιχάλης Φέστας, Φιλίππα Χορόζη

Β'. Διημερίδα

Η EMNE συμμετείχε στη συνδιοργάνωση διημερίδας, από κοινού με το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΙΕ/ΕΙΕ), στις 2 και 3 Νοεμβρίου 2017 υπό τον τίτλο «Φυσικοί και ενεργειακοί πόροι». Η διημερίδα πραγματοποιήθηκε στις εγκαταστάσεις του ΠΙΟΠ στον Τάυρο και αποτελεί τη συνέχεια μιας επιστημονικής συνεργασίας με φορείς που ασχολούνται με την Περιβαλλοντική Ιστορία, η οποία έχει ξεκινήσει το 2015. Στην οργανωτική επιτροπή μετείχαν εκ μέρους της EMNE η Εύη Καρούζου και ο Μιχάλης Φέστας.

Γ'. Το Facebook της EMNE

Ο κάθε ενδιαφερόμενος χρήστης μπορεί να επισκεφθεί τη σελίδα του Μνήμονα, ακόμα και αν δεν είναι εγγεγραμμένος χρήστης του Facebook. Η σελίδα ενημερώνεται τακτικά και έγκαιρα με όλα τα νέα της EMNE από τον διαχειριστή της. Συνολικά ακολουθούν τη σελίδα 3.167 χρήστες. Στο σύνολο των ακολούθων περίπου το 60% είναι γυναίκες και περίπου το 38% άνδρες, ενώ στο σύνολο όσων επισκέφτηκαν τη σελίδα μας το 57% είναι γυναίκες και το 42% άνδρες. Στο σύνολο γυναικών και ανδρών ακολούθων το 58% ανήκει στις ηλικίες των 25-45 ετών. Διαχειριστής: Βαγγέλης Σαράφης.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
2018-2019

Πρόεδρος: Σοφία Ματθαίου,
Αντιπρόεδρος: Φιλίππα Χορόζη, Γραμματέας: Βαγγέλης Σαράφης,
Ταμίας: Αγγελική Χριστοδούλου, Μέλος: Χρήστος Λούκος

ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
2018-2019

Δημήτρης Δημητρόπουλος, Κατερίνα Δέδε, Κώστας Μέκκας

Α'. Συναντήσεις-συζητήσεις

Στα γραφεία της ΕΜΝΕ (Ζωσίμου 11) έγιναν από τον Ιανουάριο έως τον Δεκέμβριο του 2018 (Τετάρτες) οι ακόλουθες συναντήσεις:

- 10.1.2018 Μάριος Δημητριάδης, *Το θέατρο ως πεδίο προώθησης πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων και ως χώρος εκτόνωσης κοινωνικών συγκρούσεων στις αγγλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα*
Συζητητές: Κώστας Γαγανάκης, Νίκος Καραπιδάκης
- 24.1.2018 Χρήστος Τριανταφύλλου, *Συγκροτώντας τον «εθνάρχη»: πολιτικές χρήσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου και της εποχής του στη μεταπολεμική Ελλάδα (1945-1967)*
Συζητητές: Δήμητρα Λαμπροπούλου, Ηλίας Νικολακόπουλος
- 21.2.2018 Γιώργος Ρεγκούκος, *Τι απέγιναν οι Ρώσοι ευγενείς;*
Συζητήτριες: Άντα Διάλλα, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου
- 28.2.2018 Κώστας Λάμπρας, *Ο Αναστάσιος Σπάχος και η «Ελληνική Νομαρχία»: ξαναπιάνοντας το νήμα απ' την αρχή*
Συζητητής: Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης
- 7.3.2018 Γιώργος Γάσιος, *Η εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης στη Θεσσαλία του Μεσοπολέμου*
Συζητητές: Χριστίνα Αγριαντώνη, Σωκράτης Πετμεζάς
- 21.3.2018 Ελένη Κυραμαργιού, Κατερίνα Χριστοφοράκη, *«Προσφυγικές γειτονίες του Πειραιά – Από την ανάδυση στην ανάδειξη της ιστορικής μνήμης». Μια πρώτη αποτίμηση του ερευνητικού προγράμματος*
Συζητήτρια: Ντίνα Βαΐου

- 25.4.2018 Γιάννης Κόκκωνας, *Τα λανθάνοντα χειρόγραφα του «αγράμματος» Σωτήρη Σπαθάρη. Προς το τέλος της μεγάλης περιπέτειας ενός σπουδαίου αυτοβιογραφικού (και όχι μόνο) έργου*
Συζητητές: Βάλτερ Πούχνερ, Άθως Δανέλλης
- 6.6.2018 Σεθέλος-Ισίδωρος Μπάλιος, *Η Ελλάδα και η Ισπανία από τη δικτατορία στην ΕΟΚ. Ενταξιακές διαπραγματεύσεις, σοσιαλιστικά κόμματα και διμερείς σχέσεις, 1975-1985*
Συζητητές: Σωτήρης Ριζάς, Μάγδα Φυτιλή
- 17.10.2018 Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Ο Λευκαδίτης γιατρός Πέτρος Δ. Στεφανίτσης (1791-1863) και τα ακυκλοφόρητα απομνημονεύματά του (1839)*
- 31.10.2018 Κατερίνα Δέδε, *Η «ξεχασμένη» Γερουσία του Μεσοπολέμου*
Συζητητές: Ηλίας Νικολακόπουλος, Γιώργος Σωτηρέλης
- 14.11.2018 Εύη Καρούζου, *Εθνικές γαίες, εθνικά δάνεια και εθνική κυριαρχία, 1833-1843*
Συζητητές: Χρήστος Λούκος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου
- 28.11.2018 Yusuf Ziya Karabıçak, *Το Ορθόδοξο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στη διαμόρφωση της Οθωμανικής εξουσίας, 1770-1839*
Συζητητές: Παρασκευάς Κονόρτας, Σοφία Λαΐτου
- 12.12.2018 Δανάη Καρυδάκη, *Ο Φρόνιτ κάτω απ' την Ακρόπολη: η ιστορία της ψυχανάλυσης στην Ελλάδα (1915-1995)*
Συζητητές: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Δέσπω Κριτσωτάκη
- 19.12.2018 Σπύρος Κακουριώτης, *Θεατρικές πρωτοπορίες του «'68» στην Ελλάδα της δικτατορίας: μεταξύ διεθνικής αμφισβήτησης και αντιιμπεριαλισμού*
Συζητητές: Γρηγόρης Ιωαννίδης, Κωστής Κορνέτης

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΩΝ-ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ 2018-2019

Βαγγέλης Σαράφης, Άννα Αθανασούλη, Μαρία Αρβανίτη, Κατερίνα Δέδε, Μάριος Δημητριάδης, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Μαριτίνα Λεοντσίνη, Ίκαρος Μαντούβαλος, Κώστας Μέκκας, Γιάννης Παπακονδύλης, Μιχάλης Φέστας, Φιλίππα Χορόζη

Β'. Εκδόσεις

Τον Ιούνιο του 2015 η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού είχε διοργανώσει το συνέδριο «Όψεις της Επανάστασης του 1821», στο οποίο αναδείχθηκαν νέες προβληματικές, καθώς και προσεγγίσεις βασισμένες σε αχρησιμοποίητες έως σήμερα τεκμηριωτικές πηγές. Η συγκομιδή του συνεδρίου αποτυπώνεται στον τόμο των Πρακτικών, ο οποίος κυκλοφόρησε από την ΕΜΝΕ τον Μάρτιο του 2018. Ο τόμος περιλαμβάνει μια σειρά από πρωτότυπες μελέτες στις οποίες εξετάζονται ποικίλα ζητήματα: μια άγνωστη εξέγερση στη Σαμοθράκη και η οπτική του Γάλλου υποπροξένου στα Δαρδανέλια (Γιώργος Κουτζακιώτης), η διερεύνηση των κινήτρων των Κρητών οπλαρχηγών που τους ώθησαν στην εξέγερση (Γιάννης Σπυρόπουλος), μια εσκεμμένη παράλειψη στην *Ιστορία* του Φιλήμονα για την άλωση της Τριπολιτσάς με βάση το ανέκδοτο ημερολόγιο του αγωνιστή Π. Αναγνωστόπουλου (Γιάννης Κόκκωνας), η διερεύνηση της εγκατάστασης Κρητών προσφύγων στην Κάρπαθο και τα προβλήματα που ανέκυψαν (Δημήτρης Δημητρόπουλος), οι νέες σχέσεις εξουσίας που διαμορφώθηκαν τους πρώτους μήνες της Επανάστασης στην Πελοπόννησο και η κινητοποίηση των ενόπλων (Διονύσης Τζάκης), ποιοί κατοικούσαν στο Μεσολόγγι κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του και ποιες οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν εντός της πόλης (Αντώνης Διακάκης), η περιγραφή από των Οθωμανό διοικητή του φρουρίου της Πάτρας της άμυνάς του κατά των επαναστατών (Ειρήνη Καλογεροπούλου), η διερεύνηση της φύσης του σχηματιζόμενου από τους επαναστάτες κρατικού μορφώματος (Διονύσης Μοσχόπουλος), η δράση του Παλαιών Πατρών Γερμανού όταν βρέθηκε για ενάμιση περίπου χρόνο αποκλεισμένος στην Αγκώνα (Παναγιώτης Μιχαηλάρης), η ανασύσταση του προσωπικού δρομολογίου ενός («ελάσσονος») λογίου, του Λιβέριου Λιβερόπουλου, που μετείχε ενεργά στην Επανάσταση (Σοφία Ματθαίου), η μελέτη των γαμήλιων στρατηγικών των αρματολών στο νέο πλαίσιο που είχε επιβάλει η Επανάσταση (Βάλλια Ράπτη), οι ερωτικές σχέσεις και οι σεξουαλικές πρακτικές των

επαναστατών όπως αποτυπώνονται στα τεκμήρια (Χρήστος Λούκος), μια συστηματική αναζήτηση της σημασίας της λέξης «Επανάσταση» όπως αυτή χρησιμοποιήθηκε από τους εξεγερμένους (Αλεξάνδρα Σφοϊνή), η επίδραση της Επανάστασης στον γερμανόφωνο χώρο και οι απόπειρες να γραφεί μια ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων (Ελένη Κωβαίου). Με την έκδοση του τόμου η EMNE επιχειρεί να παρέμβει στη συζήτηση για το '21 με όρους υπεύθυνης επιστημονικής γραφής στην κατεύθυνση της ανανέωσης του σχετικού επιστημονικού ενδιαφέροντος. Την επιμέλεια του τόμου ανέλαβαν οι Δημήτρης Δημητρόπουλος, Χρήστος Λούκος και Παναγιώτης Μιχαηλάρης και το εξώφυλλο σχεδίασε ο Γιάννης Κόκκωνας. Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική ενίσχυση του κοινωφελούς ιδρύματος Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου. Ο τόμος παρουσιάστηκε στα γραφεία της Εταιρείας από τους Βαγγέλη Σαράφη, Κώστα Λάππα και Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη (βλ. παρακάτω, σ. 462-477).

Ακόμη, το 2018 η EMNE προχώρησε στη φωτομηχανική ανατύπωση εξαντλημένων ή υπό εξάντληση παλαιότερων εκδόσεων της. Συγκεκριμένα, ανατυπώθηκαν: Φίλιππος Ηλιού, *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης*. Γιώργος Βελουδής, *O Jacob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*. Fernand Braudel, *Μελέτες για την Ιστορία* (συλλογή άρθρων). Georges Duby, *Μεσαιωνική Δύση: Κοινωνία και Ιδεολογία* (συλλογή άρθρων). Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*. Συλλογικό, *Διανοητική Ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*. Άννα Ματθαίου (επιμ.), *Ιστορία της διατροφής. Προσεγγίσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*.

Στο πλαίσιο των δράσεων που έχει αναλάβει η EMNE ενόψει του εορτασμού της διακοσιετηρίδας από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, προέβη στη β' έκδοση του συλλογικού εξαντλημένου τόμου *Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, που είχε εκδοθεί από την EMNE το 1994 (Παράρτημα του περιοδικού «Μνήμων» αρ. 9). Η δεύτερη έκδοση συμπληρώθηκε με το κείμενο του Σπύρου Ασδραχά «Το Ιστορικό του Αγώνα», που πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Αυγή*, 25 Μαρτίου 1980 και το οποίο ο ίδιος είχε παραχωρήσει στον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη για να αναδημοσιευθεί ως παράρτημα στη δεύτερη έκδοση του αφιερώματος στη Δέσποινα Κατηφόρη. Στον τόμο προστέθηκε αναλυτικό ευρετήριο ονομάτων, τόπων και θεμάτων. Η έκδοση παρουσιάστηκε την 1η Νοεμβρίου 2018 στο Ιωνικό Κέντρο στην Πλάκα από την Όλγα Κατσιαρδή-Hering, τη Σοφία Ματθαίου και τη Βάσω Σειρηνίδου.

Το σύνολο του εκδοτικού έργου της EMNE για το έτος 2018 υποστηρίχθηκε οικονομικά από τη Βουλή των Ελλήνων.

Γ'. Διημερίδα

Η EMNE συμμετείχε για τέταρτη χρονιά στη συνδιοργάνωση της επιστημονικής διημερίδας για την Ιστορία του Περιβάλλοντος υπό τον τίτλο «Περιβάλλον και Διατροφή». Η διημερίδα διοργανώθηκε από κοινού με το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (ΙΙΕ/ΕΙΕ), το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) και το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Η διημερίδα πραγματοποιήθηκε στο Αμφιθέατρο του Γεωργικού Μουσείου του Γεωπονικού Πανεπιστημίου στις 10 και 11 Δεκεμβρίου 2018. Στην οργανωτική επιτροπή μετείχαν εκ μέρους της EMNE η Εύη Καρούζου και ο Μιχάλης Φέστας.

Δ'. Βιβλιοθήκη της EMNE

Από το φθινόπωρο του 2018 ο ηλεκτρονικός κατάλογος της βιβλιοθήκης της EMNE – περ. *Μνήμων* υποστηρίζεται από την υπηρεσία openABEKT, περιβάλλον πρόσβασης του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στη διεύθυνση: <https://mnimon.openabekt.gr/>.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ *ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821*

Ώψεις της Επανάστασης του 1821. Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 12 και 13 Ιουνίου 2015, επιμέλεια Δημήτρης Δημητρόπουλος, Χρήστος Λούκος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – περιοδικό *Μνήμων*, Αθήνα 2018, 404 σ.

Δημοσιεύονται παρακάτω οι ομιλίες του Βαγγέλη Σαράφη, του Κώστα Λάππα και του Τριαντάφυλλου Σκλαβενίτη, που έγιναν κατά την παρουσίαση του τόμου στα γραφεία της EMNE – *Μνήμων* στις 28 Μαρτίου 2018.

Δεν θα ήθελα να κρύψω τη χαρά και την ταυτόχρονη αμηχανία μου, όταν μου ζητήθηκε να μετάσχω σε αυτήν τη συζήτηση με την αφορμή της έκδοσης των πρακτικών του συνεδρίου. Η πρώτη μου σκέψη ήταν

πως η διοργάνωσή του συνέπεσε, σε προσωπικό επίπεδο, με την περίοδο που ετοιμάζα και κατέθεσα πρόταση διδακτορικής διατριβής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών· η παρακολούθησή του ήταν, αν μη τι άλλο, ένα πολύ ενδιαφέρον και προωθητικό ερέθισμα για έναν άπειρο ακροατή. Σήμερα, τρία χρόνια αργότερα, ως αναγνώστης πια, θα επιχειρήσω, με τις όποιες ετοιμότητες, να αποκωδικοποιήσω εκείνο το ερέθισμα και να εντάξω τον καρπό του συνεδρίου, τον νέο αυτό τόμο, στη γενικότερη ιστοριογραφική συζήτηση για την πορεία των σπουδών για το '21.

Θα ξεκινήσω από λίγο παλαιότερα· στα 1981, το Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών διοργάνωσε επιστημονικό συνέδριο με αφορμή τα 160 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση. Στο συνέδριο συμμετείχε η Ελένη Αντωνιάδου-Μπιμπίκου με ένα «αισιόδοξο» κείμενό της για την πορεία των σχετικών με την Επανάσταση μελετών, τονίζοντας ιδιαίτερα τις δυνατότητες για πληρέστερη και ασφαλέστερη τεκμηρίωση που προσέφερε η τεχνολογική πρόοδος, αλλά και τις νέες προοπτικές που υπήρχαν για την ιστορική έρευνα χάρη στις έως τότε εργασίες υποδομής – δημοσίευση corpus τεκμηρίων, βοηθημάτων έρευνας κ.λπ. Δύο δεκαετίες αργότερα, στις αρχές του αιώνα μας, υπήρχε στην ιστορική κοινότητα μία, θα λέγαμε, απογοήτευση από την πρόοδο της ιστοριογραφίας για το '21. Χαρακτηριστικά είναι τα κείμενα των Σπύρου Ασδραχά (εφημ. *Η Αυγή*, 24.3.2001) και Χρήστου Λούκου (Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2002)*, με τον πρώτο να αναφέρεται «στο “παράδοξο” μιας απουσίας» και τον δεύτερο να επιχειρεί να ερμηνεύσει αυτό το χαμηλό ερευνητικό ενδιαφέρον. Τα κείμενα αυτά, κατά τη γνώμη μου, απηχούν, εν μέρει, διαψευσμένες ιστοριογραφικές προσδοκίες εκείνων των γενεών ιστορικών που ανανέωσαν την ελληνική ιστοριογραφία μετά το 1974, αλλά πάντως αποτυπώνουν μια πραγματικότητα. Η συζήτηση αυτή με μία μικρή καθυστέρηση, και όχι πάντοτε επαρκώς διεισδυτικά, απασχόλησε τον ημερήσιο και ηλεκτρονικό τύπο στη δεκαετία του 2000 κ.ε. Πρόσφατα, ο Παναγιώτης Στάθης ξαναέπιασε το νήμα αυτής της συζήτησης σ' ένα βιβλιοκριτικό του άρθρο για τον *Μακρουγιάννη* του Νίκου Θεοδοσά στο περιοδικό *Μνήμων* (2014), επισημαίνοντας, εκτός των άλλων, τη σημασία της ονομαζόμενης σχολής της Παντείου στην τόνωση του ενδιαφέροντος από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εξής.

---

* *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Πρακτικά*, τ. Α', ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2004, σ. 579-594.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΝΗΜΟΝ

ΟΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑ- ΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

Πρακτικά συνεδρίου,
Αθήνα,
12 και 13 Ιουνίου 2015

ΑΘΗΝΑ 2018

Το συνέδριο της ΕΜΝΕ του 2015 έρχεται στον απόηχο αυτής της ιστοριογραφικής συζήτησης. Σήμερα, όμως, και εν όψει της επετείου της διακοσιετηρίδας από την έναρξη της Επανάστασης βρισκόμαστε μπροστά σε μια αντιδρομή από την απουσία ή την σιωπή, όρους που χρησιμοποιήσαν οι Ασδραχάς και Λούκος πριν από μιάμιση δεκαετία, σ' έναν διαφαινόμενο πληθωρισμό ενδιαφέροντος. Οι προσανατολισμοί της ιστορικής έρευνας έχουν δεχθεί την επίδραση της επικείμενης επετείου: συνέδρια έχουν διεξαχθεί, όπως κι αυτό της ΕΜΝΕ, και αναμένεται η διοργάνωση πολύ περισσότερων στην προσεχή τριετία, ερευνητικά προγράμματα

βρίσκονται σε εξέλιξη, προκηρύσσονται σχετικές χρηματοδοτήσεις και αναμένεται, βέβαια, σειρά ειδικών εκδόσεων για την Ελληνική Επανάσταση. Κι όπως κάθε πληθωριστικό φαινόμενο μαζί με τα καλά του, εν προκειμένω την ανανέωση που προσδοκούμε, κρύβει και κινδύνους με κυριότερο, κατά τη γνώμη μου, εκείνον της εμφάνισης, ή καλύτερα της ενίσχυσης, «εξωεπιστημονικών ανέμων», για να μνημονεύσουμε ξανά μία φράση του Ασδραχά.

Η συγκυρία αυτή καθιστά τον παρόντα τόμο δείκτη, καθώς οι μελέτες που περιλαμβάνει, ολοκληρωμένες κατά κύριο λόγο πριν από την εμφάνιση του πληθωρισμού, αποτυπώνουν μ' έναν τρόπο τις γενικότερες ανανεώσεις της ελληνικής ιστοριογραφίας και την εφαρμογή τους στην εξέταση του Εικοσιένα. Έτσι νέες προβληματικές εμφανίζονται χάρη σε αντίστοιχα ερωτήματα που έχουν απασχολήσει τους ιστορικούς για άλλες περιόδους της ελληνικής ιστορίας και την πρόοδο των αντίστοιχων ιστοριογραφικών πεδίων. Συνομιλεί, σε αυτό το επίπεδο, με ενδιαφέρουσες πρόσφατες εργασίες, συλλογικές όπως το συνέδριο του Ιουνίου Πανεπιστημίου υπό τον τίτλο *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα ευρωπαϊκό γεγονός* (2009), ή μονογραφίες ιστορικών, οι οποίες θέτουν νέα ερωτήματα και εισάγουν νέες οπτικές. Παράλληλα, οι μελέτες του τόμου αυτού αξιοποιούν τεκμηριωτικές διαθέσιμότητες, άγνωστές μας ως σήμερα ή γνωστές αλλά αχρησιμοποίητες σε μεγάλο βαθμό.

Ας δούμε σύντομα τη συγκομιδή: ξεκινώ από τις δύο μελέτες που φέρνουν στη συζήτηση τον μεγάλο απόντα, τις οθωμανικές πηγές. Η Ειρήνη Καλογεροπούλου στη μελέτη της προσεγγίζει τις αναφορές του οθωμανού διοικητή της πολιορκούμενης Πάτρας προς την Υψηλή Πύλη: αναφορές που σχετίζονται με τις ανάγκες επιμελητείας των πολιορκούμενων Οθωμανών και παράλληλα περιλαμβάνουν πληροφορίες για άλλα μέτωπα του πολέμου: κυρίως, όμως, μας βοηθούν να κατανοήσουμε ποια ήταν η ανάγνωση των γεγονότων από τον οθωμανό διοικητή. Ακόμη, η Καλογεροπούλου επιχειρεί να συζητήσει ζητήματα νοοτροπίας ενός επαρχιακού αγιάνη, εντάσσοντας την προβληματική της σε μία ευρύτερη συζήτηση για τον ρόλο των αγιάνηδων και τις γενικότερες εκσυγχρονιστικές τάσεις εντός της Αυτοκρατορίας στις αρχές του 19ου αι.

Η δεύτερη μελέτη που χρησιμοποιεί οθωμανικές πηγές οφείλεται στον Γιάννη Σπυρόπουλο, ο οποίος αναδεικνύει την κλιμάκωση της ενδοχριστιανικής βίας μεταξύ των καπετάνιων των Σφακίων τις παραμονές της Επανάστασης: ο ιστορικός συνομιλεί κριτικά με την εθνική ιστοριογραφία, εξετάζει διεισδυτικά με βάση τις οθωμανικές αποφάσεις τους ενδοχριστιανικούς ανταγωνισμούς και επαναπροσδιορίζει το περιβάλλον εντός του οποίου ξέσπασε η εξέγερση στην Κρήτη. Παράλληλα, η μελέτη τοποθετείται στην τρέχουσα συζήτηση που αφορά στην πιο «σκληρή» πολιτική του σουλτάνου Μαχμούτ Β' και τις επιδράσεις της στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας.

Άλλες μελέτες αναδεικνύουν λανθάνον ως σήμερα ενδιαφέρον και πολύ σημαντικό τεκμηριωτικό υλικό. Ο Γιάννης Κόκκωνας εξετάζει το άγνωστο ημερολόγιο του αγωνιστή Παναγιώτη Αναγνωστόπουλου, που συντάχθηκε τις τελευταίες ημέρες της πολιορκίας της Τριπολιτσάς, κι έτσι αναδεικνύεται η άμεση πρόσληψη των γεγονότων εκείνων των ημερών από έναν εκ των πολιορκητών. Η ύπαρξη τέτοιων ημερολογίων, σύγχρονων με τα γεγονότα κι όχι συνταγμένων μεταγενέστερα, όχι δηλαδή απομνημονευματικών κειμένων, είναι σπάνια. Το ημερολόγιο βρέθηκε στο αρχείο Ιωάννη Φιλήμονα, που απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, και είχε χρησιμοποιηθεί από εκείνον στη συγγραφή του ιστορικού του *Δοκιμίου*. Μέσα από την αντιπαραβολή του κειμένου του ημερολογίου με την πρώτη και τη δεύτερη γραφή του Ι. Φιλήμονα αναδεικνύονται, ακόμη, οι συγγραφικές επιλογές του δεύτερου και οι εσκεμμένες παραλείψεις του.

Ο Γιώργος Κουτζακιώτης, εκκινώντας από την τεκμηριωτική ένδεια για τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο νησί της Σαμοθράκης κατά το 1821, αναζητά και αναδεικνύει εγκυρότερες πηγές πληροφόρησης. Φέρνει στο προσκήνιο αλληλογραφία του Γάλλου υποπροξένου στα Δαρδανέλια, την οποία εντόπισε στα γαλλικά αρχεία, και βάσει αυτής επανατοποθετεί

το ζήτημα. Στο τέλος της μελέτης δημοσιεύει τις επιστολές για να χρησιμοποιηθούν περαιτέρω. Παράλληλα, ανιχνεύει διεξοδικά τις έως τώρα προσεγγίσεις του γεγονότος: την πρόσληψή του από τον φιλελληνισμό και αργότερα από έλληνες διανοούμενους, οπαδούς της εθνικής ιδέας, καθώς και την πορεία αναπαραγωγής τους έως σήμερα.

Ο Παναγιώτης Μιχαηλάρης συζητά τη δράση ενός από τους πρωταγωνιστές της Επανάστασης, του μητροπολίτη Παλαιών Πατρών Γερμανού, για μία περίοδο της ζωής του που δεν είναι ιδιαίτερα μελετημένη. Αναφέρεται στη δράση του ως απεσταλμένου της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδος στην Ιταλία τα έτη 1822-1824, με σκοπό την προσέγγιση με το Βατικανό. Ο ιστορικός χρησιμοποιεί τμήμα του αρχείου Π. Π. Γερμανού, αρχείο όχι άγνωστο αλλά μη χρησιμοποιημένο επαρκώς. Στο αρχείο περιλαμβάνονται αντίγραφα επιστολών του, συνταγμένων στην Αγκώνα όπου εγκλωβίστηκε για περίπου ενάμιση χρόνο. Σ' αυτές βρίσκουμε μία σειρά από παρεμβάσεις του Γερμανού που αφορούν στις πολιτικές εξελίξεις του Αγώνα, ενώ ταυτόχρονα από την αλληλογραφία του αναδεικνύεται ένα δίκτυο ανθρώπων, πέρα από το γνωστό κύκλο της Πίζας, οι οποίοι ζούσαν στην Ιταλία και βρίσκονταν σε επαφή με τους επαναστάτες.

Ο Διονύσης Τζάκης στο δικό του κείμενο εξετάζει τους πρώτους μήνες μετά από την έκρηξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, τις εξεγερτικές ετοιμότητες σε επίπεδο στρατολόγησης και την αναδιανομή εξουσιών στο νέο πλαίσιο που ο πόλεμος παρήγε. Με έμφαση στην εξέταση αυτών των διαδικασιών, κυρίως στις περιοχές της Καρύταινας και του Μιστρά, προσεγγίζεται διεξοδικά ο μηχανισμός στρατολόγησης αρχικά στη βάση των προεστωτικών δικτύων και στη συνέχεια αναδεικνύεται ο ρόλος των νέων στρατιωτικών ηγεσιών και η αναδιάταξη των σχέσεων εξουσίας σε τοπικό επίπεδο. Η οπτική αυτή τοποθετεί τη μελέτη στο πλαίσιο της συζήτησης για τη μετάβαση από την παράδοση στη νεωτερικότητα, διερευνώντας παράλληλα τις δυναμικές ενσωμάτωσης σε αυτήν των προεστών, ως φορέων της παράδοσης.

Ο Διονύσης Μοσχόπουλος μελετά την προσπάθεια του επαναστατικού κράτους να συγχροτήσει ένα νεωτερικό κράτος δικαίου. Ο προβληματισμός του βασίζεται σε μία γενεαλογία μελετών ιστορίας του δικαίου, οι οποίες έχουν αναδείξει τη σημασία του εθιμικού προεπαναστατικού δικαίου. Ο ίδιος επιχειρεί να δει συνδυαστικά αυτή την εθιμική δικαιοκή παράδοση και τις προσπάθειες υιοθέτησης μίας δυτικής νομικής παράδοσης, καθώς και το αποτύπωμα αυτής της διαδικασίας στη θεσμική συγκρότηση του επαναστατικού κράτους.

Δύο άλλα κείμενα του τόμου αναφέρονται σε ζητήματα μετακίνησης

και μετεγκατάστασης πληθυσμών κατά τη διάρκεια της Επανάστασης· ζητήματα για τα οποία ελάχιστα γνωρίζουμε, αν σκεφτεί κανείς ότι η πληρέστερη εργασία έως σήμερα είναι εκείνη του Απ. Βακαλόπουλου που χρονολογείται στα 1939. Ο Δημήτρης Δημητρόπουλος εξετάζει την περίπτωση της εγκατάστασης Κρητών προσφύγων στο νησί της Καρπάθου, μία σειρά από επιπτώσεις σε τοπικό επίπεδο που επέφερε η εγκατάσταση αυτή και κυρίως συζητά τη ληστρική συμπεριφορά των επήλυδων, τις προσπάθειες αντίδρασης των εντοπίων και την ανεπιτυχή κινητοποίηση της επαναστατικής Διοίκησης. Η μελέτη συνομιλεί, ακόμη, και με τις εργασίες σχετικά με την καταπολέμηση της πειρατείας την ίδια περίοδο.

Ο Αντώνης Διακάκης διερευνά διεξοδικά τις μεταβολές του πληθυσμού στην πόλη του Μεσολογγίου, μία πόλη που βίωσε δύο πολιορκίες κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Πότε η φυγή των αμάχων και πότε η προσέλευση πληθυσμού εντός της πόλης που αναζητούσε καταφύγιο, αλλάζουν συνεχώς τη σύνθεση των κατοίκων· μία συνεχής μεταβολή που εκτός των άλλων σχετίζεται και με τη στάση των βρετανικών αρχών στα Επτάνησα. Επιπλέον, στη μελέτη αναδεικνύεται η επίδραση αυτών των μεταβολών στις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων της πόλης, δίνοντας έμφαση στην παρουσία και δράση των ενόπλων Σουλιωτών.

Η Σοφία Ματθαίου μας προσφέρει μία προσωπογραφία ενός «ελάσσονος» λογίου και επαναστάτη, του Λιβέριου Λιβερόπουλου. Η μελέτη προσεγγίζει το πρόσωπο ως τυπικό παράδειγμα δυτικοτραφούς λογίου, που κινήθηκε σε κύκλους της ελληνικής διασποράς, διαμόρφωσε φιλελεύθερες ιδέες και ανέλαβε πολιτική δράση κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Η πορεία του συνδέεται και με τις ανάγκες βιοπορισμού του, οι οποίες καλύπτονται από την επαγγελματική του αποκατάστασή ως δημοσίου υπαλλήλου του νεοϊδρυθέντος κράτους. Η εξέταση ενός τέτοιου προσωπικού δρομολογίου αναδεικνύει τη σημασία της επανάστασης ως βίωσης μίας κατάστασης από τους ανθρώπους και μας επιτρέπει να εντοπίσουμε και κατανοήσουμε τις επιλογές τους μπροστά στις νέες και συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Η Αλεξάνδρα Σφοίνη προσεγγίζει την ιστορία της ίδιας της λέξης «επανάσταση» μέσα από τη χρήση της σε κείμενα της εποχής. Η συμβολή εντάσσεται σε μία σειρά μελετών που προέρχονται από το πεδίο της ιστορίας των εννοιών. Χρησιμοποιείται πληθώρα διαφορετικού είδους τεκμηρίων, επαναστατικές προκηρύξεις, κείμενα διανοουμένων της διασποράς, δημόσια έγγραφα της επαναστατικής διοίκησης κ.ά. Στη μελέτη διακρίνεται μία προηγούμενη, πιο παραδοσιακή, χρήση της λέξης

από το νέο νόημα που αποκτά την περίοδο που μας ενδιαφέρει, αποτύπωμα κι αυτό της Γαλλικής Επανάστασης και της επίδρασής της. Μαζί με τη λέξη επανάσταση, η συγγραφέας εξετάζει κι άλλες παρεμφερείς, που χρησιμοποιήθηκαν από τους συγχρόνους για την Ελληνική Επανάσταση (πόλεμος, αγών, αποστασία), ιχνηλατώντας με αυτόν τον τρόπο τη διαδρομή που καθιέρωσε τη λέξη.

Η Ελένη Κωβαίου στη μελέτη της εξετάζει τις απόπειρες συγγραφής μίας ιστορίας των νεοελληνικών γραμμάτων στον γερμανόφωνο χώρο και τις αντιδράσεις που αντιμετώπισαν οι εκφραστές του κινήματος του ελληνικού διαφωτισμού στον χώρο αυτό μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Η μελέτη συνδέεται με τις μελέτες για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό και ταυτόχρονα αναδεικνύει την υποδοχή της νεοελληνικής γραμματείας από τον γερμανικό φιλελληνισμό, καθώς και τα όρια αυτής της υποδοχής.

Η Βάλλια Ράππη συζητά την ανάπτυξη γαμήλιων πρακτικών και επιγαμιών μεταξύ οπλαρχηγών κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, μέσα από το παράδειγμα της οικογένειας Στορνάρη. Η προσέγγιση βασίζεται σε μία γενεαλογία μελετών που έχουν προσεγγίσει την κοινωνική σημασία, προεπαναστατικά, των συγγενικών και παρασυγγενικών σχέσεων, με έμφαση στη λειτουργία τους ως προς τη συγκρότηση και αναπαραγωγή των αρματολικών δικτύων. Η διερεύνηση της παρούσας μελέτης τοποθετείται χρονικά εντός της Επανάστασης, αναδεικνύοντας συνέχειες σε επίπεδο γαμήλιων πρακτικών, αλλά κυρίως εντοπίζοντας τις νέες στρατηγικές που η αρματολική οικογένεια Στορνάρη ανέπτυξε. Έτσι οι παλιές πρακτικές διαβάζονται μέσα σε ένα ριζικά διαφορετικό πλαίσιο, όπου το παλιό υπάρχει μέσα στο καινούργιο.

Τέλος, ο Χρήστος Λούκος εξετάζει τις ερωτικές σχέσεις και τις σεξουαλικές πρακτικές των αγωνιστών του '21 μέσα από μία προσπάθεια περαιτέρω κατανόησης και προβληματοποίησης της καθημερινότητας του Αγώνα και των μεταβολών της καθημερινής βίωσης, ως συνεπειών της Επανάστασης. Στη μελέτη συγκεντρώνονται και προσεγγίζονται οι λιγοστές καταγεγραμμένες, και μέχρι σήμερα σχεδόν αφανείς ή παραμελημένες, σχετικές πληροφορίες: περιπτώσεις ρομαντικών ερώτων, που δεν είχαν πάντοτε ευτυχή κατάληξη, πληροφόρηση για την αύξηση της πορνείας και λόγω της αύξησης των ευάλωτων γυναικών όπως και για τη μεταχείριση των οθωμανίδων αιχμαλώτων, καθώς επίσης πληροφορίες, δύσκολα ανιχνεύσιμες στις πηγές της εποχής, για ομοφυλοφιλικές σχέσεις και τέλος μία διεξοδική αναφορά στις ερωτικές επιτυχίες του αγωνιστή Χρηστίδη.

Ο τόμος, παρά την ποικιλία της θεματολογίας του, διαπερνάται από

ένα νήμα που θα μπορούσε να συνοψιστεί στη φράση «η Ελληνική Επανάσταση ήταν επανάσταση». Μολονότι η διατύπωση μοιάζει με ταυτολογία, δεν είναι· το συνέδριο και ο τόμος προσεγγίζουν το γεγονός «Ελληνική Επανάσταση» όχι ως έναν απελευθερωτικό μόνον αγώνα, αλλά ως ουσιαστική τομή παρά τις συνέχειες που εντοπίζουμε.

Ακόμη, η ποικιλία της θεματολογίας μας πάει και κάπου αλλού: στην ανάγκη μίας γενικής ιστορίας του 1821. Εύλογα, αφού ο Μνήμων, ειδικότερα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τη μετάβαση από Παλαιογραφική σε Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, είναι ένα επιστημονικό σωματείο που προωθεί την ιστορική έρευνα προς αυτήν την κατεύθυνση. Η EMNE, βέβαια, με τον παρόντα τόμο δεν φιλοδόξησε να καλύψει μία τέτοια ανάγκη, αλλά απλώς να συνεισφέρει σε μία τέτοια προοπτική· ακόμη κι η επιλογή του τίτλου, θα έλεγα, δεν είναι τυχαία. Έτσι με βάση τις διαθέσιμότητες των ανθρώπων προτείνεται ένα παράδειγμα ιστορικής γραφής που με υπευθυνότητα επιχειρεί να προσεγγίσει όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές της ιστορικής πραγματικότητας.

Θα κλείσω με την επισήμανση δύο απουσιών. Δεν είναι οι μόνες· εξ άλλου στο εισαγωγικό κείμενο του τόμου παρατίθεται ένας μακροσκελής κατάλογος με τα desiderata της έρευνας. Οι δικές μου επισημάνσεις εύλογα σχετίζονται και με τα προσωπικά μου ενδιαφέροντα. Η πρώτη απουσία έχει να κάνει με τις προσλήψεις του '21, προσλήψεις από την τέχνη, το δημόσιο λόγο –πολιτικό, δημοσιογραφικό και άλλο–, από την ίδια την ιστοριογραφία κ.λπ. Βέβαια, αυτή η απουσία ήταν επιλογή της οργανωτικής επιτροπής, κι αν σήμερα την επισημαίνω, είναι γιατί θεωρώ πως με την επόμενη ευκαιρία θα πρέπει να παρατάξουμε στην ποικίλη θεματολογία και αυτό το ζήτημα. Ας θυμίσω απλά εδώ πως τα τελευταία χρόνια έχουν εκδοθεί δύο συλλογικές εργασίες με πολύ ενδιαφέρουσες συμβολές –εννοώ τον τόμο «*Η ματιά των άλλων*». Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος-20ός), (INE/EIE, 2012) και τον τόμο *Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά* (ΑΣΚΙ-Η Αυγή, 2014)–, όπου προσεγγίζονται οι προσλήψεις, εκτός των άλλων, και πρωταγωνιστών της Επανάστασης.

Η δεύτερη απουσία δεν βαρύνει την οργανωτική επιτροπή, αλλά αποτυπώνει μία γενικότερη απουσία από την ελληνική ιστοριογραφία, ιδιαίτερα την σχετική με το '21. Αναφέρομαι σε μελέτες σχετικές με ζητήματα ιστορίας των θεσμών, όχι όμως με τον τρόπο που η ιστορία του δικαίου και η συνταγματική ιστορία τους προσεγγίζει· αλλά μ' έναν τρόπο που θα έρχεται σε συνομιλία περισσότερο με την κοινωνική και την πολιτική ιστορία. Η απουσία είναι, κατά τη γνώμη μου, σημαντική· ειδικά για

την Ελληνική Επανάσταση μπορώ να ανασύρω, αν δεν κάνω λάθος, ελάχιστες εργασίες, κυρίως εκείνες της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη για το Θαλάσσιο Δικαστήριο στην καποδιστριακή περίοδο.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΣΑΡΑΦΗΣ

***

Τρία χρόνια πριν από τον εορτασμό της 200ής επετείου της Ελληνικής Επανάστασης, έχουμε τη χαρά να κρατάμε στα χέρια μας τα Πρακτικά του Συνεδρίου *Όψεις της Επανάστασης του 1821*, που οργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού και ο «Μνήμων». Θα πρέπει να τονίσω από την αρχή ότι ο τόμος που παρουσιάζουμε αποτελεί μια πολυεπίπεδη συμβολή στην ιστορία της Επανάστασης. Οι συγγραφείς, ακολουπώντας πάνω σε στέρεο πραγματολογικό υλικό, αναδεικνύουν όψεις της που δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς ή δεν έχουν αποτελέσει ακόμη αντικείμενο έρευνας.

Ο Βαγγέλης Σαράφης μας έδωσε μια συνολική εικόνα των περιεχομένων του τόμου. Από τη μεριά μου θα παρουσιάσω ορισμένες ανακοινώσεις, χωρίς να αποφύγω βέβαια τις επαναλήψεις.

Ένα από τα θέματα που διερευνάται στον τόμο είναι τα προσφυγικά ρεύματα που προκαλεί η Επανάσταση του 1821. Φαινόμενο με ποικίλες διαστάσεις που το γεννά ο πολέμος, το προσφυγικό επιφέρει μεγάλες δημογραφικές και κοινωνικές μεταβολές στην επαναστατημένη Ελλάδα. Τα παραδείγματα είναι πολλά. Ένα απ' αυτά μελετά ο Αντώνης Διακάκης στην ανακοίνωσή του με θέμα «Μια πόλη σε κίνηση: οι πληθυσμιακές μεταβολές στην πόλη του Μεσολογγίου κατά την Επανάσταση». Η περίπτωση του Μεσολογγίου είναι χαρακτηριστική αλλά και ιδιότυπη συγχρόνως. Η πόλη δέχεται από το 1821 μεγάλο αριθμό αμάχων και πολεμιστών από διάφορες επαναστατημένες περιοχές που αυξάνουν σημαντικά τον αριθμό των κατοίκων της. Ο πληθυσμός της πόλης όμως δεν είναι σταθερός. Ένα μεγάλο τμήμα του, κυρίως άμαχοι, αναγκάζονται λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων να καταφύγουν σε άλλες κοντινές και πιο ασφαλείς περιοχές, ιδιαίτερα στον Κάλαμο, ενώ από την άλλη μεριά η πόλη δεν σταματά να δέχεται νέες πληθυσμιακές ροές. Στο πλαίσιο αυτό διερευνώνται διάφορα ζητήματα: οι αντιφατικές πληροφορίες που δίνουν οι πηγές σχετικά με τον μεταβαλλόμενο αριθμό των κατοίκων του Μεσολογγίου, το θέμα της φυγής ή εξόντωσης εβραίων και μουσουλμάνων, οι συνθήκες διαβίωσης των αμάχων, οι τεταμένες σχέσεις των ντόπιων με τους ξένους και ιδιαίτερα με τους Σουλιώτες.

Μια άλλη διάσταση του προσφυγικού ζητήματος παρουσιάζει στην

ανακοίνωσή του ο Δημήτρης Δημητρόπουλος. Με αφετηρία ένα έγγραφο από την Κάρπαθο του 1827, στο οποίο οι κάτοικοι περιγράφουν με μελανά χρώματα τις πράξεις βίας των κρητικών προσφύγων στο νησί (αρπαγές, καταχρήσεις, αλλά και παρεμβάσεις στο εθιμικό δίκαιο), μελετά το θέμα της πειρατείας στην οποία επιδίδονται πρόσφυγες εγκατεστημένοι στα νησιά του Αιγαίου στα χρόνια της Επανάστασης. Αξιοποιώντας ένα πλούσιο τεκμηριωτικό υλικό, ο συγγραφέας αναδεικνύει τα προβλήματα που προκαλεί στις τοπικές κοινωνίες το ιδιότυπο αυτό φαινόμενο της πειρατείας «στη στεριά», την οποία ασκούν ωστόσο ή επωφελούνται απ' αυτήν και κάτοικοι των νησιών, καθώς και την αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να αντιμετωπίσει πρακτικές που δεν ταίριαζαν με την εικόνα ενός ευνομούμενου κράτους.

Δύο από τις ανακοινώσεις του τόμου μας δίνουν μια καλή γεύση από την αναδίφηση των οθωμανικών αρχείων, που είναι ένα από τα ζητούμενα της ιστοριογραφίας της Επανάστασης. Η Ειρήνη Καλογεροπούλου, αξιοποιώντας εκθέσεις του στρατιωτικού διοικητή του κάστρου της Πάτρας που πολιορκείται από τους Έλληνες στα χρόνια 1821-1825, αναδεικνύει τα επισιτιστικά και άλλα προβλήματα που αντιμετώπιζε η αντίπαλη πλευρά. Ο οθωμανός διοικητής προσπαθεί να εξασφαλίσει σιτηρά και πολεμοφόδια, ενώ παράλληλα έχει να αντιμετωπίσει τα κρούσματα απειθαρχίας στους κόλπους του στρατιωτικού σώματος, εξαιτίας των καθυστερήσεων στην καταβολή των μισθών. Ο ίδιος εφοδιάζει τα οθωμανικά στρατεύματα που πολιορκούν την ίδια εποχή το Μεσολόγγι με όπλα και τρόφιμα αλλά και με ένα μεγάλο χρηματικό ποσό προκειμένου «να ενισχυθεί ο ζήλος των στρατιωτών».

Ο Γιάννης Σπυρόπουλος, χρησιμοποιώντας επίσης οθωμανικές αλλά και άλλες πηγές, μας δίνει μια άλλη διάσταση των συνθηκών μέσα στις οποίες ξέσπασε η επανάσταση στα Σφακιά το 1821. Ενδοχριστιανικές αιματηρές συγκρούσεις (βεντέτες) στην περιοχή, τις παραμονές της Επανάστασης, μεταξύ οικογενειών και χωριών για τη νομή της εξουσίας, έχουν δημιουργήσει μια έκρυθμη κατάσταση που προκαλεί τη δυναμική παρέμβαση των οθωμανικών στρατιωτικών δυνάμεων για την επιβολή της τάξης. Σε ποιο βαθμό η κατάσταση αυτή συνδέεται με την έκρηξη της επανάστασης στα Σφακιά; Τα κίνητρα μιας επανάστασης, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, είναι πολλαπλά. Η σύγκρουση πάντως της οθωμανικής εξουσίας με τους σφακιανούς καπετάνιους διαμορφώνει ισορροπίες, συμμαχίες και αντιπαλότητες σε μια κρίσιμη περίοδο για το νησί. Και δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι οι καπετάνιοι που διώκονται από τις οθωμανικές αρχές για πράξεις βίας θα πρωτοστατήσουν στην

Επανάσταση του 1821, πράγμα που παραπέμπει στη γνωστή και από άλλα παραδείγματα σχέση του παράνομου και του ληστή με τον επαναστάτη. Σε κάθε περίπτωση η Επανάσταση χρειαζόταν ανθρώπους με γνώση και εμπειρία των όπλων και τα προσόντα αυτά διέθεταν με το παραπάνω οι διωκόμενοι καπετάνιοι.

Τα κίνητρα μιας τοπικής εξέγερσης επανέρχονται στην ανακοίνωση του Γιώργου Κουτζακιώτη. Η απομακρυσμένη από τις κύριες εστίες της Επανάστασης Σαμοθράκη υφίσταται τον Σεπτέμβριο του 1821 τις συνέπειες της άρνησης μιας ομάδας κατοίκων της να πληρώσουν τον κεφαλικό φόρο, γεγονός που ισοδυναμούσε με αμφισβήτηση της οθωμανικής εξουσίας. Η απείθειά τους θα πάρει τη μορφή εξέγερσης που θα κατασταλεί βίαια από τις οθωμανικές αρχές. Η ένοπλη εξέγερση, στην οποία συμμετείχαν ντόπιοι και ξένοι, τροφοδοτείται εδώ από το γενικότερο επαναστατικό πνεύμα στην περιοχή αλλά και από τις φήμες που, όπως αναφέρεται σε προξενική έκθεση, εμφάνιζαν τους Ρώσους να έχουν καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Να θυμίσω εδώ ότι παρόμοιες φήμες (ότι οι Έλληνες κατέλαβαν τον ταρσανά στην Κωνσταντινούπολη, ότι σκοτώθηκε ο πατριάρχης κλπ.), κατασκευασμένες από Φιλικούς με σκοπό την έξαψη του επαναστατικού πνεύματος, είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν από τις αρχές του 1821, λίγο πριν από το κίνημα του Υψηλάντη στις Ηγεμονίες.

Σε διαφορετικό κλίμα μας μεταφέρει ο Παναγιώτης Μιχαηλάρης με την ανακοίνωσή του για τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Φιλικός με αξιόλογη δράση στην Αχαΐα και άνθρωπος με πολιτικές φιλοδοξίες, ο Γερμανός παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στα πρώτα επαναστατικά χρόνια. Ο Παναγιώτης Μιχαηλάρης μας θυμίζει την ξεχασμένη διπλωματική αποστολή του μητροπολίτη της Πάτρας στο Βατικανό το 1822 με σκοπό την αναγνώριση της ελληνικής κυβέρνησης από την «αυλή της Ρώμης». Η αποστολή του δεν πέτυχε, ο ίδιος όμως παρέμεινε επί ενάμιση χρόνο στην Αγκώνα. Η σωζόμενη αλληλογραφία του δείχνει ότι δεν έμεινε ανενεργός στο ιταλικό λιμάνι. Μακριά από την επαναστατημένη Ελλάδα, συντηρεί, μέσα από την επιστολική επικοινωνία, τους δεσμούς του με πρόσωπα του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου (τον Πετρόμπεη και τους προεστούς της βορειοδυτικής Πελοποννήσου) και βρίσκεται σε επαφή με παλιά στελέχη της Φιλικής Εταιρείας και τον Καποδίστρια. Παρακολουθεί τους πολιτικούς συσχετισμούς στην Ελλάδα, αναλαμβάνει πρωτοβουλίες σχετικά με τα εθνικά δάνεια και το πολιτειακό ζήτημα – πρωτοβουλίες που δεν έχουν τη συναίνεση της ελληνικής κυβέρνησης. Όλα αυτά δείχνουν ότι ο μητροπολίτης της Πάτρας προσπαθεί από την Ιταλία να ανασυγχροτήσει, στο πλαίσιο μιας προσωπικής στρατηγικής, σχέσεις και συμ-

μαχίες και να δηλώσει την παρουσία του στα πολιτικά πράγματα.

Θα τελειώσω με μια αναφορά σε ένα καιρίας σημασίας ιστοριογραφικό ζήτημα που θίγεται στον τόμο: τη χρήση των πηγών της Επανάστασης του 1821. Ο Γιάννης Κόκκωνας πραγματεύεται στην ανακοίνωσή του υποδειγματικά τον τρόπο με τον οποίο ο Ιωάννης Φιλήμων διαχειρίζεται ένα σημαντικό τεκμήριο, που αφορά τις διαπραγματεύσεις για την παράδοση της πολιορκημένης από τους Έλληνες Τριπολιτσάς και την άλωση της τον Σεπτέμβριο του 1821. Δημοσιεύοντας ο Φιλήμων το τεκμήριο αυτό στο *Δοκίμιον Ιστορικών περι της Ελληνικής Επαναστάσεως*, αποσιωπά το όνομα του συντάκτη του, του Παναγιώτη Αναγνωστόπουλου, κάνει επεμβάσεις στη γλώσσα και το ύφος του κειμένου, αλλοιώνει τη διαλογική μορφή του, ενώ παραλείπει ό,τι θεωρεί πως είναι απαξιοτικό για το ήθος των ελλήνων στρατιωτών και το κύρος φημισμένων οπλαρχηγών. Παράλληλα αποσιωπάται και ένα άλλο γεγονός: η πρωτοβουλία των μικρών οπλαρχηγών να αλώσουν την πολιορκημένη Τριπολιτσά τη στιγμή που βρίσκονταν σε εξέλιξη οι διαπραγματεύσεις για την παράδοσή της, ανησυχώντας για το μερίδιο της λείας που θα έπαιρναν.

Παρεμβάσεις και αποσιωπήσεις όπως οι παραπάνω δεν είναι σπάνιες στην ιστοριογραφία της Ελληνικής Επανάστασης και εκφράζουν συγκεκριμένες αντιλήψεις σχετικά με τη διαχείριση των ιστορικών τεκμηρίων. Ο Φιλήμων, ιστορικός της Φιλικής Εταιρείας και της Επανάστασης με πάθος για την έρευνα, είχε ως πρώτιστο σκοπό να εξάρει τον ηρωικό αγώνα σύσσωμου του ελληνικού λαού για την ελευθερία του. Από την άποψη αυτή θεωρούσε νόμιμο, αν όχι και επιβεβλημένο, να αμβλύνει ή να αποσιωπήσει συμπεριφορές που θεωρούσε ότι δεν ταίριαζαν με την εξιδανικευμένη εικόνα του αγωνιστή της Επανάστασης. Όπως φαίνεται, λοιπόν, τα εθνικά προτάγματα δεν επηρεάζουν μόνο τις αφηγήσεις για την Επανάσταση αλλά ενίοτε και τη δημοσίευση ιστορικών τεκμηρίων.

Κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω και πάλι τη χαρά μου για την έκδοση του τόμου των Πρακτικών του Συνεδρίου, που εμπλουτίζει όχι μόνο με νέο υλικό αλλά και με νέες προσεγγίσεις την ιστοριογραφία της Ελληνικής Επανάστασης, ενώ παράλληλα δίνει εναύσματα για την περαιτέρω έρευνα και μελέτη της.

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ

***

Χαιρετίζουμε την έκδοση των Πρακτικών του Συνεδρίου, που οργάνωσε η Εταιρεία μας τον Ιούνιο του 2015 με τον σεμνό τίτλο: *Όψεις της Επα-*

νάστασης του 1821 και τιμούμε τους οργανωτές του, τους συγγραφείς των ανακοινώσεων και την εκδοτική επιτροπή, που με τη δική της φροντίδα έκλεισε ο οργανωτικός και εκδοτικός κύκλος του Συνεδρίου. Να μην ξεχνάμε το Διοικητικό Συμβούλιο, που σε δύσκολους καιρούς κατάφερε να εξασφαλίσει την εκδοτική δαπάνη.

Μίλησα για σεμνό τίτλο και πρέπει να προσθέσω τώρα και χαλαρή δομή, αφού στο πρόγραμμα δεν υπήρχαν τίτλοι θεματικών ενοτήτων και φυσικά δεν υπάρχουν και στα Πρακτικά με τις 14 ανακοινώσεις, αφού εδώ έλειψαν τα κείμενα πέντε ανακοινώσεων, που ελπίζουμε να τα δούμε δημοσιευμένα αργότερα σε άλλα έντυπα.

Οι οργανωτικές αυτές στρατηγικές αποδείχτηκε ότι ήταν κοντά στις δυνατότητες της Εταιρείας, αλλά και των μελών της επιστημονικής κοινότητας, που συναντιώνται στο χώρο του *Μνήμονα* και συνεργάζονται, με διάφορες ιδιότητες, με τα μέλη του.

Ύστερα από τη συνολική παρουσίαση των Πρακτικών από τον Βαγγέλη Σαράφη και τον γενικό σχολιασμό των πρώτων επτά ανακοινώσεων από τον Κώστα Λάππα είναι η σειρά μου να σχολιάσω γενικά τις τελευταίες επτά ανακοινώσεις.

Επτά ανακοινώσεις· καλύτερα τριάμισι ζευγάρια ανακοινώσεων. Πρώτο ζευγάρι: *Πόλεμος και σχέσεις εξουσίας στον επαναστατημένο Μοριά του Διονύση Τζάκη. Κράτος Δικαίου και κοινοτική παράδοση του Διονύση Μοσχόπουλου*. Δεύτερο: *Ιστορία των Νεοελληνικών Γραμμάτων στον φιλελληνικό γερμανόφωνο χώρο της Ελένης Κωβαίου. Ένας πεπαιδευμένος στον γερμανόφωνο χώρο, ο Κύριλλος Λιβέριος στην Επανάσταση του 1821 της Σοφίας Ματθαίου*. Με το ήμισυ περνάμε στο χώρο της ιδεολογίας και της νομιμοποίησης της Επανάστασης. Η Αλεξάνδρα Σφοίνη εξετάζει τις σημασίες της λέξης Επανάσταση με τα συναφή και τα συμφραζόμενα σε ελληνικά και ξένα κείμενα για το 1821. Με την τρίτη και τελευταία θεματική ενότητα περνάμε σε ευαίσθητα θέματα της κοινωνικής και της προσωπικής ζωής, καθώς η Βάλλια Ράπτη μελετά τις οικογενειακές συμμαχίες με τις επιλεγμένες επιγαμίες αλλά και τους γάμους κατά τη μεγάλη δεκαετία του 1821 και ο Χρήστος Λούκος συγκεντρώνει, σχολιάζει και ερμηνεύει πλούσιες μαρτυρίες για τις ερωτικές σχέσεις και τις σεξουαλικές πρακτικές.

Ας δούμε από λίγο πιο κοντά τις επτά ανακοινώσεις:

Διονύσης Τζάκης, *Πόλεμος και σχέσεις εξουσίας στην Επανάσταση του 1821*, σ. 153-174. Η προετοιμασία και κυρίως οι πρώτοι μήνες της Επανάστασης επέφεραν σε ένα βαθμό την αποδιοργάνωση του παραδοσιακού κόσμου και την αναμόχλευση των σχέσεων εξουσίας με εμφάνιση

δυναμικών τάσεων εκσυγχρονισμού των κοινοτικών θεσμών, ώστε να ανταποκριθούν στις προτεραιότητες και τις πυκνώσεις που επέβαλλε ο πολεμικός χρόνος και ο πρωτόγνωρος ρυθμός της συνεχούς πολεμικής προσπάθειας. Δημιουργήθηκαν νέα όργανα πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης ικανά να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες. Απορρυθμίστηκαν ισχύουσες παραδοσιακές κανονικότητες και μετασχηματίστηκαν παραδοσιακά δίκτυα και κατανομές εξουσίας και επιρροής με τη δημιουργία νέων οργάνων διοίκησης.

Διονύσης Μοσχόπουλος, *Απόπειρες διαμόρφωσης κράτους δικαίου κατά την Ελληνική Επανάσταση. Η νομική παράδοση της Δύσης και η κοινοτική παράδοση: τομές και συνέχειες*, σ. 187-218. Το εγχείρημα να ανιχνευθούν οι απόπειρες διαμόρφωσης κράτους δικαίου κατά την Επανάσταση, με βάση τη δυτική νομική παράδοση και την ελληνική κοινοτική παράδοση αποδεικνύουν ότι η νομική προεπαναστατική παράδοση ενσταλάχτηκε στο νομικό σύστημα της Επανάστασης και έτσι βοηθήθηκε και η κοινωνική συνοχή και το πολιτικό σύστημα, που δημιουργήθηκε, δεν διαχώρισε την έννομη τάξη από την πολιτική. Το νέο παράδειγμα άσκησης της πολιτικής εξουσίας δεν μπόρεσε να περιλάβει τις βασικές αξίες του νομικού συστήματος της Δύσης (νομιμότητα, συνταγματικότητα, διάκριση εξουσιών) με αποτέλεσμα οι σχέσεις κράτους και πολιτών να διαμορφώνονται κατά περίπτωση και η πολιτική τάξη να προηγείται της έννομης.

Ελένη Κωβαίου, *Ιστορία των Νεοελληνικών Γραμμάτων: συγγραφικές απόπειρες στον γερμανόφωνο χώρο την εποχή της Επανάστασης του 1821*, σ. 219-269. Πρόκειται για μια πολύτιμη απογραφική, σπονδυλωτή εργασία, που παρουσιάζει οκτώ συγγραφικές απόπειρες Ιστορίας των Νεοελληνικών Γραμμάτων στον γερμανόφωνο χώρο στα χρόνια της Επανάστασης. Η συγγραφέας δεν θέλησε να εντάξει τη μελέτη της σε ένα ευρύτερο σχήμα παρόλο που στον επίλογό της μας πείθει ότι το έχει συλλάβει: Οι Γερμανοί ερεύνησαν και έγραψαν μετά τη μεγάλη ιστορική τομή της Επανάστασης του 1821 και στη συνέχεια της, όταν τέθηκαν νέες προτεραιότητες για την Ιστοριογραφία και τη Γραμματολογία, καθώς και με την επικράτηση του Ρομαντισμού επιλύθηκαν τα κρίσιμα ερωτήματα και οι αμφισβητήσεις στην προσέγγιση του παρελθόντος έναντι των ευρύτερων διανοητικών αναζητήσεων που πρόσβευε ο Διαφωτισμός, ο οποίος τότε υποχωρούσε.

Σοφία Ματθαίου, *Κύριλλος Λιβέριος: ένας «πεπαιδευμένος» στην υπηρεσία της Ελληνικής Επανάστασης*, σ. 271-306. Η πλήρης βιογραφία του πεπαιδευμένου στη Γερμανία Λιβέριου μας δίνει ένα χρήσιμο παρά-

δειγμα στην προσπάθειά μας να καταλάβουμε τις στάσεις, τις προσαρμογές και την πορεία ζωής της τυχερής και άτυχης γενιάς του, που έζησε στη νεότητα και την ωριμότητά της τα μεγάλα χρόνια του Αγώνα και τον υπηρέτησε εν κινδύνω και εφ'ώ ετάχθη, ανάλογα με τις ατομικές δυνάμεις, τις ανθρώπινες συνάψεις και συμμαχίες, τις επιλογές αλλά και την τύχη: από τελειόφοιτος πανεπιστημίου βρέθηκε στρατιωτικός υπεύθυνος στο στενό κύκλο του Δημητρίου Ύψηλάντη. Άλλαξε γρήγορα πολιτικό στρατόπεδο και έγινε στενός συνεργάτης του Μαυροκορδάτου: γι' αυτή την αλλαγή τα στοιχεία φαίνεται να είναι λίγα, ίσως και γιατί η αλλαγή έγινε αθόρυβα όταν το πολιτικό μέγεθος του Ύψηλάντη υποχωρούσε. Ύστερα οι θητείες σε διοικητικές θέσεις που συνεχίστηκαν στα χρόνια του Καποδίστρια και του Όθωνα ως το 1844. Το γέρμα του θλιβερό κι ο θάνατός του το 1853 ομοίως: «απέθανε ριγών και λιμώττων» στο Μεσολόγγι.

Αλεξάνδρα Σφοίνη, «Επανάσταση»: χρήσεις και σημασίες της λέξης στα κείμενα του '21, σ. 307-340. Πρόκειται για το πρώτο προϊόν μιας έρευνας, που φαίνεται να έγινε για να απαντήσει στην πρόσκληση των οργανωτών του Συνεδρίου και, όπως δηλώνεται στο τέλος της ανακοίνωσης, συνεχίζεται. Η πρόθεση να ερευνηθούν οι σημασίες και οι χρήσεις της λέξης Επανάσταση απλώνονται στα μεγάλα ιδεολογικά ζητήματα γύρω από την προετοιμασία, την έναρξη, την οργάνωση και τη διεθνή διάσταση της Επανάστασης. Τα ιδεολογικά ζητήματα λοιπόν τα συναντάμε σε κάθε σελίδα της ανακοίνωσης, όταν αποδελτιώνονται και συζητούνται ελληνικά και ξένα, κυρίως γαλλικά, κείμενα. Αναζητείται ο όρος Επανάσταση και επισημαίνονται οι απουσίες του και η αντικατάστασή του με ηπιότερους και πιο ουδέτερους περιγραφικούς όρους, δια τον φόβον και ευερέθιστων ευρωπαϊκών ηγεσιών αλλά και των ελληνικών εξ αιτίας διαφόρων σκοπιμοτήτων και σχεδιασμών.

Βάλλια Ράπτη, *Οικογενειακές συμμαχίες και επιγαμίες στα χρόνια της Επανάστασης του 1821*, σ. 341-356. Η ανακοίνωση στηρίζεται στην εξαντλητική εξέταση κυρίως του παραδείγματος των γαμήλιων στρατηγικών της οικογένειας του Αρματολού του Ασπροπόταμου Νικόλαου Στορνάρη και αρχηγού της Φρουράς του Μεσολογγίου από τον Μάιο του 1825 ως την Έξοδο, στην οποία και σκοτώθηκε. Στην αρχηγία της στρατιωτικής ομάδας του τον διαδέχτηκαν διαδοχικά οι γιοί του και πάνω απ' όλους η χήρα του Μάρω. Ο Γραμματικός του Στορνάρη Νικόλαος Κασομούλης παρέμεινε περιορισμένος επίτροπος και διέσωσε στα *Ενθυμήματά του* τις περισσότερες πληροφορίες τις οποίες εκμεταλλεύεται η συγγραφέας, σε συνδυασμό και με άλλες πληροφορίες που δίνουν οι

πηγές για το οικογενειακό και στρατιωτικοπολιτικό δίκτυο του Στορνάρη, τους συμμάχους και τους αντιπάλους, τους σκοπούς και τις επιδιώξεις, όλα αυτά που προσδιόρισαν τις χαμηλίες στρατηγικές της οικογενείας για να υπηρετηθούν τα συμφέροντά της.

Χρήστος Λούκος, *Ερωτικές σχέσεις και σεξουαλικές πρακτικές κατά την Επανάσταση του 1821*, σ. 357-383. Η πολύχρονη και επίμονη προσπάθεια του συγγραφέα για συγκέντρωση μαρτυριών για ένα θέμα ταμπού με τα ου φωνητά του Αγώνα και η τεκμηρίωση και η επεξεργασία τους οδήγησαν στην κατανόηση πλευρών των ανθρώπινων σχέσεων και της προσωπικής ζωής της επαναστατημένης ελληνικής κοινωνίας: ένα θέμα που τροφοδοτούσε την ψιθυριστή ανεκδοτολογία, τώρα μπορεί να γνωρίσει την ιστορική προσέγγιση ισότιμα και αλογόκριτα μαζί με τόσα άλλα που απαρτίζουν το κοινωνικό φαινόμενο.

Τελειώνοντας θέλω να πω ότι πέρασα καλά την τελευταία εβδομάδα διαβάζοντας και μελετώντας τα Πρακτικά του Συνεδρίου μας, ακολουθώντας τους συναδέλφους στις ερευνητικές τους αναζητήσεις με το περισσότερο ή λιγότερο αίσιο τέλος και κυρίως τις συγγραφικές τους προσπάθειες να διαβάσουν τις πηγές και τα βοηθήματα και να σχολιάσουν τις πληροφορίες και τις κρίσεις που απελευθερώθηκαν, εντάσσοντας τα αποτελέσματα στη διήγησή τους. Ενθουσιάστηκα με την ευθυβολία των προσεγγίσεων και κάποτε μούτρωσα λίγο όταν, ως αναγνώστης, έπρεπε να κάνω προσπάθεια κατάταξης παρεχόμενων πληροφοριών για να μου γίνουν εκμεταλλεύσιμες ή να ζωρέψω τα ερωτήματα περιμένοντας καθαρότερες απαντήσεις. Πέρασα λοιπόν καλά και οι προσδοκίες, που μου δημιουργήθηκαν κατά την εκφώνηση των ανακοινώσεων, επαληθεύτηκαν και το υφαντό σακκούλι που κρατούσα περιμένοντας τα Πρακτικά γέμισε. Άλλωστε οι πλαστικές σακκούλες επιτέλους διατιμήθηκαν...

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

